

**QODIROVA FERUZA USMANOVNA,
FAYZIYEVA UBAYDA YUNUSOVNA**

**ESHITISH IDROKINI
RIVOJLANTIRISH METODIKASI**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**QODIROVA FERUZA USMANOVNA,
FAYZIYEVA UBAYDA YUNUSOVNA**

**ESHITISH IDROKINI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI**

O'QUV QO'LLANMA

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan
60112700 - «Surdopedagogika» yo'nalishi bo'yicha o'quv qo'llanma sifatida
tavsiya etilgan*

TOSHKENT 2023

UO'K 376
KBK 74.3
Q-34

Qodirova F.U., Fayziyeva U.Y.

Eshitish idrokini rivojlantirish metodikasi // O'quv qo'llanma /
F.U.Qodirova, U.Y.Fayziyeva. Toshkent «Yangi chirchiq prints», 2023 y.,
267b.

Annotatsiya

Mazkur o'quv qo'llanma 60112700 - «Surdopedagogika» ta'lim yo'nalishi bo'yicha Oliy ta'lim o'quv muassasida tahsil oluvchi talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, «Surdopedagogika» fani namunaviy dasturi asosida yaratilgan. O'quv qo'llanmada surdopedagogika fanining umumiy asoslari; surdopedagogikaning rivojlanish tarixi; eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik-pedagogik tasnifi; kar bolalar va zaif eshituvchilar maktabi didaktikasi, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar tarbiyasi nazariyasi; eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar ta'lim tizimida koxlear implantasiya ahamiyati masalalari yoritilgan.

Taqrizchilar:

Pedagogika fanlari falsafa doktori X.Raximova

Tibbiyot fanlari nomzodi, dotsent G'.S. Arifxodjayev

*O'zbekiston Respublikasi Oliy talim, fan va inovatsiyalar vazirligining
2023 yil 25 avgustdagi 391-sonli buyrug'iga asosan o'quv qo'llanma sifatida
tavsiya etilgan.*

ISBN 978-9910-751-67-7

© Yangi chirchiq prints, 2023.

© Qodirova F.U. va boshqalar, 2023.

KIRISH

Respublikamizda maxsus va inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida innovatsion resurs, tejamkor texnologiyalarni qo'llash, raqamlashtirilgan surdotexnologiyalarni joriy qilish bo'yicha zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kar bolalarning umumiy va nutqiy rivojlanish xususiyati o'ziga xos bo'lib, har qanday o'qitish vositasini tanlashda ushbu o'ziga xosliklarni inobatga olish zurrurdir. Bu jarayonda o'qituvchi faoliyatini tashkil etish, o'quvchilarning ta'lim olish motivatsiyasini kuchaytirishning maxsus metodikalarini ishlab chiqish va mavjud yondashuvlarni takomillashtirish lozim. Kar bolalar maktab o'quvchilarining bilim sohasini rivojlantirishning muhim vazifalaridan biri sifatida ahamiyatli shundaki, kompyuter va mutimedia texnologiyalari yordamida kognitiv sohaning rivojlanishi haqidagi bilimlarga bo'lgan talab o'rtasidagi ziddiyat bilan belgilanadi.

O'quv qo'llanmada materialni ongli ravishda idrok etishga, eshitadigan va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning o'qish jarayonining umumiy va xususiy tomonlarini ajratishga, materialni qayta guruhlashtirishga, sxema va jadvallar tuzishga doir vazifalar kiritilgan. Taklif etilayotgan o'quv qo'llanmada surdopedagog olimlarning tadqiqotlarini ma'lum tizimga keltiradi. Muallif mazkur o'quv qo'llanmani yaratishda yetakchi olimlarning ishlari va xorijiy adabiyotlardan, internet tizimidagi axborotlardan foydalangan. Ayrim mavzular ma'lum darajada zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida yoritilgan. Kar va zaif eshituvchi bolalar maktab-internatlari xodimlarining ilg'or ish tajribasi natijalari keng miqyosida jalb etilgan.

Eshitish idrokini rivojlantirish fanining **asosiy maqsadi** kar va zaif eshituvchi bolalarning eshitish idrokidan foydalangan holda eshitish qobiliyatini rivojlantirish usullari haqida talabalarda aniq tasavvur hosil qilish hamda bu usullardan amaliyotdan foydalanishga o'rgatishdan iborat.

Fanning asosiy vazifalari:

- Talabalarni kar va zaif eshituvchi bolalar eshitish qoldig' ini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari bilan tanishtirish;
- Eshitish idroki fanini o'rganish jarayonida amaliy va laborator mashg'ulotlarda talabalarda bo'lg'usi faoliyati uchun zarur ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- Har bir vaziyatda korreksion ta'sir ko'rsatishni nazariy jihatdan asoslab aytishga o'rgatish;

- Yakka mashg'ulotlar uchun didaktik materiallar tayyorlash va ularni samarali foydalanishga o'rgatish.

Bu fanni o'rganish natijasida talabalar quyidagi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashlari lozim;

- Eshitish nuqsoni tasnifi – ko'ruv va eshituv idrokini rivojlantirish;
- Ovoz kuchaytirgich apparatlardan foydalanish;
- Eshitish faoliyatini tekshirish usullarini;
- Eshitish faoliyatini rivojlantirish bo'yicha ishni tashkil etish;
- Tibbiy-pedagogik hujjatlarni yurgizish;
- korreksion-pedagogik vaziyatni modellashtirish;
- Korreksion-pedagogik vaziyatni modellashtirish;
- Korreksion-pedagogik ish jarayonini taxlil qilish va baholash;
- Yakka mashg'ulotlar uchun didaktik materiallari va didaktik o'yinlar tanlash bilish.

Ushbu fanni o'qitishda surdopedagogika, surdopsixologiya, surdotexnika, fiziologiya va nevropatologiya fanlaridan olingan bilimlarga asoslaniladi.

Ta'limning texnikaviy vositalaridan foydalanish, tarqatma materiallarni qo'llash mazkur fanni o'qitish samaradorligini oshiradi.

I BOB ESHITISH IDROKINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINING NAZARIY ASOSLARI

Reja:

1. Eshitish idrokini rivojlantirish metodikasi fanining mazmuni, maqsad va vazifalari
2. Eshitish idrokini rivojlantirish metodikasi fanining metodlari
3. Eshitish qobiliyatini rivojlantirishning taraqqiyoti
4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitishdagi eshitish qobiliyatini rivojlantirishning o'rni va ahamiyati

1-§ Eshitish idrokini rivojlantirish metodikasi fanining mazmuni, maqsad va vazifalari

Bolalar hayotida eng muhim bo'lgan maktabgacha davrda bolalarning asosiy malaka va ko'nikmalari tarkib topib jismoniy, ahloqiy, aqliy, mehnat, estetik, ekologik, xuquqiy, iqtisodiy jihatdan tarbiyalanishiga poydevor qo'yiladi.

B.D.Korsunskaya, L.Mo'minova, V.Raxmanova, R.Shomaxmudova, M.Ayupova, D.Nurkeldiyeva va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida bolaning shaxsi har tomonlama va uyg'un rivojlanishi uchun tilni egallash zarurligini e'tirof etiladi. Maktabgacha davrda atrofdagilar bilan muloqotda bola tomonidan so'zlashuv nutq o'zlashtirilishini, nutqni eshita olmaydigan kar bolalar esa mustaqil ravishda, muloqot jarayonida nutqni egallay olmasligini, kar bolalarni maxsus o'qitib borilmasa, ularda ikkilamchi nuqson - soqovlik yuzaga kelishini ta'kidlaydi.

Kar bolaning umumiy kamoloti uning nutqiy rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Ya'ni kar bolalarning nutqi faqat ularning umumiy rivojlanishi negizida shakllanish mumkinligini, shu bilan birga ularning umumiy kamoloti so'zli nutqining rivojlanish darajasiga bogliqligi L.S.Vigotskiy, F.F.Rau, L.P.Noskova, U.Fayziyeva, F.Alimxodjayeva va boshqa olimlarning asarlarida e'tirof etiladi. Ilk davrda kar va eshituvchi bolalar o'rtasidagi farq sezilmaydi, nutqqacha bo'lgan davrda kar bolalarga xuddi eshituvchi bolalarga kabi ovoz chiqarish, gugulash, so'ng guldirashdek nutq ko'rinishlari xos bo'ladi.

Keyinchalik, me'yoriy eshituvchi bolalar atrofdagilar nutqini eshitib va ularga taqlid qilib gapirishni boshlaganda kar bolalarning nutqi rivojlanmay qoladi, mavjud nutq ko'nikmalari ham so'nib boradi. Ilk davrdan boshlab kar bolalarning nutqini maxsus rivojlantirib borilsa, ikkilamchi nuqsonlarning paydo bo'lishini oldini olish, rivojlanishdagi yetishmovchiliklarni bartaraf etish imkoniyati paydo bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim didaktikasida eshituvchi bolaning to'laqonli rivojlanishini ta'minlash uchun hayotining birinchi kunidanoq yo'naltirilgan tarbiyani amalga oshirish zarurligi e'tirof etiladi. Kar bolalar ta'limida ushbu tamoyil bundan ham kattaroq ahamiyatga egadir.

Kar bolalarning maktabgacha ta'limida bolalarning eshitish qobiliyatini pasayish darajasi, vaqti, rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan holda umumiy pedagogik vazifalar bilan uyg'unlikda maxsus korreksion maqsadlarni amalga oshirish ko'zlanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni har tomonlama kamol toptirish hamda maktab ta'limiga tayyorlash - maktabgacha tarbiya muassasalarning asosiy vazifasidir. Shu bilan birga, kar bolalarning so'zli nutqini atrofdagi voqelikni idrok etish hamda muloqot qilish vositasi sifatida o'stirish kabi maxsus vazifa ham amalga oshiriladi. Kar bola eshitish asosida nutqni egallay olmasligi sababli, ularning nutqi o'zgacha yo'nalishda shakllanadi: ya'ni, kar bolarning saqlanib qolgan, (ko'rish, eshitish, harakat-vibraqion, sezgi) analizatorlaridan foydalangan holda ularning so'zli nutqi shakllantiriladi.

Kar bolalarning ta'lim tarbiyasi, va nutqiy rivojlanishi quyidagi tamoyillar asosida tashkil etiladi:

1. Kar bolalarga ta'lim berishda ularning nutqini o'stirish vazifasi ularni har tomonlama rivojlantirib borish negizida hal etiladi.

Kar bolalarning nutqiy rivojlanishi ularning kundalik hayotida hamda ta'lim dasturida belgilangan barcha faoliyat turlarini tashkil etish jarayonida va uyg'unlikda ta'minlanishi zarur.

2. Ta'limiy, tarbiyaviy va korreksion vazifalar maxsus yo'naltirilgan ta'lim vositasida hal etiladi. Bunda ta'lim berishning umumiy va maxsus metod va usullaridan foydalanib, eshitish qobiliyatining buzilishi bilan bogliq kamchiliklarni kompensatsiyalash vazifalari ko'zlanadi.

Kar va me'yorda eshitadigan bolalarga ta'lim-tarbiya berishning farqi nimada?

Ma'lumki, eshituvchi bolaga ta'lim berishning muhim sharti va samarali vositasi xisoblanuvchi so'zli muloqot kar bolalarda maxsus o'qitishsiz shakllanmaydi.

S.A.Zikov, B.D.Korsunskaya, L.P.Noskova, L.A.Golovchits, U.Fayziyeva, F.U.Qodirova va F.Alimxodjayevalar tomonidan o'tkazilgan ko'p yillik ilmiy tadqiqotlar va amaliyot natijasida, bevosita muloqotda nutqni o'zlashtirishga yordam beruvchi kompensator vosita daktilologiya ekanligi isbotlandi. Bunda,

eshituv orqali nutqni o'zlashtirish, orzaki va daktil nutqni ko'rib idrok etish psixologik jihatdan har xil jarayonlar ekanligini unutmaslik kerak.

Daktil nutqni bevosita muloqotda o'zlashtirilishini ta'minlash uchun bolada sensor qobiliyat, ya'ni, ko'rish, harakat, taktil-vibraqion sezgi va idrok, hamda psixik funktsiyalar yuqori saviyada bo'lishi talab etiladi. Kar bolalarni talaffuz qilishga, labdan o'qishga maxsus o'rgatish natijasida og' zaki muloqoti rivojlanib boradi.

Og'zaki nutqni o'stirish va eshitish qobiliyatni rivojlantirish maktabgacha tarbiya yoshidagi kar bolalar ta'limidagi maxsus vazifalardir. Talaffuzni shakllantirish, labdan o'qishga o'rgatish murakkab jarayonlar bo'lib, yalpi bolalar bilan va alohida mashg' ulotlar uchun ancha vaqt ajratilishini talab etadi.

Nutqni egallash chog' ida kar bola yana bir to'sqinlikka duch keladi.

Me'yorda eshituvchi bola, gapirishni boshlamasdanoq ko'pgina so'zlar ma'nosini tushunadi, asta sekin u tanish bo'lgan buyumlar va hodisalar nomini eslab qoladi. Nutqdan foydalanish jarayonida so'zlarning ma'nosi umumlashtiriladi.

Kar bolalarda esa bu jarayon o'zgacha kechadi. Kar bolalarning nutqiy muloqoti cheklanganligi sababli ularning tafakkuri orqada qolib rivojlanadi, nutq vositasida atrofdagi olamni bilish imkoniyati chegaralanadi. Shu sababli kar bolalar bilan tasavvur va tushunchalarni shakllantirish va umumlashtirish yuzasidan ko'proq ish olib borish talab etiladi.

Kar bolalar bog'chasida bolalarni keng ma'noda so'zli muloqotga tayyorlash maqsadida o'qishga o'rgatiladi, mustaqil o'qish esa cheklangan nutqiy muloqotni kompensatsiyalash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, maxsus ta'lim-tarbiyaviy va korreksion vazifalardan kelib chiqqan holda, maktabgacha tarbiya muassasalarida mashg' ulotlar hajmi va ahamiyati ko'payadi.

Mashg' ulotlar o'yin tarzida o'tkazilsada, ular ko'p vaqtni egallaydi va dam olish va erkin o'yin faoliyati uchun kam vaqt qoldiradi. Maktabgacha tayorgalikni ko'rmagan kichik maktab yoshidagi kar bolalarning ta'lim jarayoni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta'limidan keskin farq qiladi. Kar o'quvchilarining nutqiy va umumiy rivojlanishi muayyan ko'rish va sezish sohasidagi tajribasi asosida kechadi. Albatta, bunday hol ta'lim jarayonini ancha yengillashtiradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi kar bolalar esa tasavvur, bilim va malakalarni nutq bilan uyg'unlikda egallaydilar, bu esa ularning tafakkuri va nutqining o'sishini ta'minlaydi.